

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः। इन्द्रः। जगती, ९ त्रिष्टुप्

प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमग्नाविव समिधाने हविर्भरै।

इन्द्रमजुर्यं जरयन्तमुक्षितं सनाद्युवानमवसे हवामहे ॥ २.०१६.०१

समिधाने- सम्यगुद्दीपिते। हविर्भरै- हव्यधारके। अग्नाविव- पावक इव। वः- युष्माकम्। सताम्- साधूनाम्। ज्येष्ठतमाय- उत्तमाय। सुष्टुतिम्- सुस्तुतिम्। प्र- प्रकर्षेण वदामः। अजुर्यं- अजीर्णम्। जरयन्तम्- रसनिष्पादकम्। उक्षितम्- वर्षकम्। सनाद्युवानम्- सनातनतरुणम्। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। अवसे- रक्षायै। हवामहे- आह्वयामः ॥१॥

यस्मादिन्द्राद्बृहत् किं चनेमृते विश्वान्यस्मिन्सम्भृताधि वीर्या।

जठरे सोमं तन्वीं सहो महो हस्ते वज्रं भरति शीर्षणि क्रतुम् ॥ २.०१६.०२

यस्मात्। बृहत्- महात्मनः। ते। इन्द्रात्- परमेश्वरात्। ईम्- इदं जगत्। किं चन- किमपि न भवति। अस्मिन् अधि- तस्मिन्निन्द्रे। विश्वानि- सर्वाणि। वीर्या- वीर्याणि। संभृता- संभृतानि। सोमम्- रसम्। जठरे- उदरोपलक्षितहृदये। सीदन् वनस्य जठरे पुनानः, भीमस्य वृष्णो जठरादभिश्चसो दिवे दिवे सहुरिः स्तन्नबाधित इत्यादिषु मन्त्रेषु जठरशब्दस्य मध्यभाग इति लक्षणया सारः स्वरूपं हृदयमिति वार्थः। हूयमानः- अस्माभिराहृतः। तन्वी- देहे। महः- महती। सहः- सहनशक्तिः। हस्ते- बाहौ। वज्रम्- स्वायुधम्। भरति- धरति। शीर्षणि- शिरसि शिरसेति भावः। क्रतुम्- प्रज्ञानं भरति ॥२॥

न क्षोणीभ्यां परिभ्वै त इन्द्रियं न समुद्रैः पर्वतैरिन्द्र ते रथः।

न ते वज्रमन्वश्नोति कश्चन यदाशुभिः पतसि योजना पुरु ॥ २.०१६.०३

ते- तव । इन्द्रियम्- परमैश्वर्यम् । क्षोणीभ्याम्- द्यावापृथिवीभ्याम् । न परिभवे- न परिभवनीयम् ।
ते- तव । रथः- रंहणम् । रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः । इन्द्र- परमेश्वर । न । समुद्रैः-
अण्वैः । न । पर्वतैः- गिरिभिः परिभवनीयम् । यत्- यदा । आशुभिः- क्षिप्रगामिभिरश्वैः
प्राणप्रतीकैः । पुरु योजना- बहुदूरम् । पतसि- सरसि तदा । ते- तव । वज्रम्- आयुधम् । कश्चन-
कोपि । न अन्वश्रोति- नाक्रमते ॥३॥

विश्वे ह्यस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरन्ति वृषभाय सश्वते ।

वृषा यजस्व हविषा विदुष्टरः पिबेन्द्र सोमं वृषभेण भानुना ॥ २.०१६.०४

विश्वे- सर्वे । हि- खलु । अस्मै- एतस्मै । यजताय- दात्रे । धृष्णवे- धर्षकाय । वृषभाय- वर्षकाय ।
शश्वते- शाश्वताय । क्रतुम्- प्रज्ञां सङ्कल्पं वा । भरन्ति । वृषा- वर्षकः सन् । विदुष्टरः- अतिशयेन
जानन् । हविषा- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्येन । यजस्व- हे यजमान इन्द्रं पूजय । इन्द्र-
परमेश्वर । वृषभेण- वर्षकेण । भानुना- स्वतेजसा । सोमम्- रसम् । पिब- अनुभव ॥४॥

वृष्णः कोशः पवते मध्व ऊर्मिर्वृषभान्नाय वृषभाय पातवे ।

वृषणाध्वर्यू वृषभासो अद्रयो वृष्णं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥ २.०१६.०५

वृषभान्नाय- वर्षकभोगप्रदाय । वृषभाय- वर्षकाय । पातवे- अनुभूतये । वृष्णः- वर्षकः । कोशः-
कोशस्थः । मध्वः- मधुरः । ऊर्मिः- लहरीमयो रसः । पवते- सरति । अध्वर्यू-
ध्वररहितकर्मकामावश्विनौ प्राणेशौ । वृषणा- वर्षकौ । अद्रयः- जडप्रतीकाः स्थैर्यप्रतीका वा
ग्रावाणः । वृषभासः- वर्षकाः । वृष्णम्- वर्षकम् । सोमम्- रसम् । वृषभाय- वर्षकाय । सुष्वति-
सुन्वन्ति ॥५॥

वृषा ते वज्र उत ते वृषा रथो वृषणा हरीं वृषभाण्यायुधा ।

वृष्णो मदस्य वृषभ त्वमीशिष इन्द्र सोमस्य वृषभस्य तृष्णुहि ॥ २.०१६.०६

ते- तव । वज्रः । वृषा- वर्षकम् । उत- अपि च । ते- तव । रथः- लक्ष्योद्देशरंहणप्रतीकवाहनम् ।
रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः । वृषा- वर्षकम् । हरी- आकर्षणशक्तिप्रतीकाश्चौ । वृषणा-
वर्षकौ । आयुधा- आयुधानि च । वृषभाणि- वर्षकाणि । वृषभ- वर्षक । वृष्णः- वर्षकस्य । मदस्य-
रसस्य । त्वम् । ईशिषे- स्वामित्वं वहसि । इन्द्र- परमेश्वर । वृषभस्य- वर्षकेण । सोमस्य- रसेन ।
तृष्णुहि- तृप्तिं प्राप्नुहि ॥६॥

प्र ते नावं न समने वचस्युवं ब्रह्मणा यामि सवनेषु दाधृषिः ।

कुविन्नो अस्य वचसो निबोधिषदिन्द्रमुत्सं न वसुनः सिचामहे ॥ २.०१६.०७

दाधृषिः- अन्तरायधर्षकः सन् । सवनेषु- सम्भजनात्मकोपासनेषु । समने- अन्तरायैर्जनितयुद्धे ।
वचस्युवम्- मन्त्रकामम् । नावं न- नौकामिव तारकम् । ते- त्वाम् । ब्रह्मणा- मन्त्रेण । प्र यामि-
प्रपन्नोस्मि । अस्य- एतम् । नः- अस्माकम् । वचसः- मन्त्रम् । कुवित्- बहु । निबोधिषत्-
बुध्यताम् । उत्सं न- उदकनिधानं कूपमिव । वसुनः- निधानभूतम् । इन्द्रम्- ईशनाधिदैवतम् ।
सिचामहे- रसेन सिञ्चामः । सिचिर् क्षरणे ॥७॥

पुरा संबाधादभ्या ववृत्स्व नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्युषी ।

सकृत्सु ते सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो नसीमहि ॥ २.०१६.०८

यवसस्य पिप्युषी- घासपुष्टा । धेनुः- गौः । वत्सम् । न- इव । संबाधात्- दुःखबाधात् । पुरा ।
अभ्या ववृत्स्व- अभ्यावर्तय । शतक्रतो- अनन्तसङ्कल्प । वृषणः- युवानः । पत्नीभिः-
स्वजायाभिः । न- इव । ते- तव । सुमतिभिः । सम्- सम्यक् । सकृत्- एकाग्रयेण । नसीमहि-
व्याप्येमहि ॥८॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ २.०१६.०९

पूर्व व्याख्यातम् (२.०११.२१) ॥९॥

Dr. Rangraji